

ויכוחי אמונה בנמלי הים התיכון

אורה לימור

א. רמון לול

בשנת 1313 חיבר רמון לול, מיסיונר ופולמוסן ידוע בדורו, והוא כבר בן למעלה משמונים שנה, חיבור קטן ושמו 'ספר שבאמצעותו יוכל כל איש ואיש להבחין איזו היא התורה הטובה, הגדולה הברורה והאמיתית יותר'.¹ החיבור — המצוי בכמה כתבי-יד, ומעולם לא הודפס — פותח בדברים הבאים:

מאחר שנוצרים חילוניים רבים וסוחרים סובבים והולכים ברחבי העולם כולו, כמו למשל לבוג'יה, לברבריה² ואף לשאר מקומות שבעולם כדי להפיץ מרכולתם; והפאגאנים הלא-מאמינים, מעורפלים ברעל מוחמד שנמסך בלבם, מטרידים ומקשים ומבקשים תשובות מפי אותם נוצרים וחוקרים אותם איזו משתי התורות — זו של אלוהינו ישו כריסטוס מושיענו, או זו של הכופר הנזכר לעיל — היא האמיתית והטובה יותר. ונוצרים אלה, אחוזים בפשטות תומתם, אין ביכולתם בשום פנים להשיב להם בהגיון ובבהירות [---]. לשם כך מחברים אנו ספר זה שלפניכם, על מנת שכו במקום ויכלו האבירים הנוצריים לדעת שתורת הנוצרים היא אמיתית יותר, טובה יותר וגדולה יותר מכל תורה אחרת. וכן אומרים אנו בעניין היהודים, למען ידעו להתנצח עמם ולהתווכח בחן ובבהירות, ועל כן יהיה ספר זה לעזר רב.³

הפניות ביבליוגרפיות — בסוף המאמר. ראה מפה בעמ' 10.

1 על רמון לול — ראה: הילגרת, ושם הביבליוגרפיה. על החיבור הנדון — ראה: הילגרת, עמ' 245 ועמ' 393; פלצ'ק, ב, עמ' 71; דניאל, עמ' 179-180. למאמר זה השתמשתי בכתב-היד של מינכן clm 10495, fol. 182r-185v.

2 בוג'יה היא Bejaia שעל חוף אלג'יר; ברבריה היא צפון-אפריקה.

3 כ"י מינכן, פוליו 182r-182v:

Quoniam plerique Christicole laici ac etiam institores discurrunt per mundum universum ut puta Barberiam, Bugiam, nec non ceterarum spatia terrarum ad mercimonias comparandos, et Pagani increduli obnubilati veneno Masummuti infuso in cordibus eorum inquietent et accersiant, et ab eisdem Christicolis inquirant et altercentur que lex uttum (utrum?), Ihesu Christi salvatoris nostri dei, an apostate iam predicti verior habeatur et melior. Et eidem Christiani simplicate

בסיומו של החיבור, רמון לול שב ואומר:

מלבד זאת מבקשים אנו מכמה סוחרים נכונים ההולכים לברבריה, לאלכסנדריה ולמקומות אחרים של הפרצנים כדי למכור את מרכולתם, שיקבלו על עצמם במידת האפשר להתמודד עמם על פי הנושאים אשר בספר הנוכר.⁴

רמון לול (Raimundus Lullus, 1234 לערך-1315) היה, כאמור, מיסיונר ומתפלמס מומחה. הוא נולד במאיורקה, שבה חיו זה לצד זה נוצרים, מוסלמים ויהודים. לאחר חוויה דתית שחוה בגיל שלושים, החליט להקדיש את חייו להפצת הנצרות בדרך של שכנוע. למלאכה זו הוא ניגש רק לאחר הכנה ממושכת: תשע שנים הקדיש רמון לול ללימוד פילוסופיה ושפות קודם שהחל לכתוב בענייני פולמוס ולהטיף ללא-נוצרים. הוא פיתח את מלאכת המיסיון והביאה לכלל אמונות, ואף יצר ושכלל שיטה פילוסופית (ars), שבאמצעותה קיווה להוכיח קבל עולם את האמת הנוצרית, בדרך שאיש לא יוכל להתנגד לה.⁵ את החיבור הנוכר כתב לאחר ששב מוועידת הכנסייה בוויין (Vienne) שבצרפת, שם פעל בהצלחה להקמת קתדרות לשפות המזרח באוניברסיטאות החשובות באירופה, קתדרות שנועדו להכשיר מיסיונרים מומחים.⁶ רמון לול לא היה סבור אפוא שמיסיון ופולמוס הם מלאכה לחובבים; אדרבא, פעילותו הענפה והממושכת בתחום זה והספרים הרבים שכתב מלמדים בבירור, כי לדעתו ניתן לגבור על מוסלמים ויהודים ולהביאם לאמונה הנוצרית רק באמצעות הכשרה נאותה ופיתוח אמצעים משוכללים. והנה, למרות זאת, לאחר ששב מוועידת ויין למאיורקה, טרח רמון לול לשבת ולחבר חיבור פופולארי לתועלתם של ימאים וסוחרים, הוא החיבור שראשיתו וסיומו הובאו לעיל. ניתן לשער מכאן, כי הוא הבין בזקנתו, שגם אם היה רצוי שרק מלומדים מומחים יתווכחו עם בני אמונות אחרות — הרי למעשה מרביתם של המתווכחים היתה חסרת הכשרה בתחום זה, וידיעותיהם בתיאולוגיה הנוצרית קלושות למדי, גם אם באמונתם אין רכב. הפתיחה הקצרה לחיבורו של לול מתארת מציאות שנתגלתה לעיניו במסעותיו הרבים בים התיכון:

simplici detenti eis rationabiliter et evidenter minime valeant respondere. — Quapropter istum librum presentem componiamus, ut ilico Christiani equi valeant discernere legem Christicolarum esse veriolem, meliorem alia legem maiorem, et idem dicimus de Iudeis cum quibus scient lepide et evidenter altercari seu disputare, et ideo multum utilis est librum iste

4 כ"י מינכן, פוליו 185v

Rogamus praeterea aliquos subtiles mercatores, qui vadunt in Barberiam, Alexandriam et alibi ad Sarracenorum pro mersibus comparandis, quatinus de thematibus predicti libri cum ipsis debeant dimicare

5 על שיטת הפולמוס של רמון לול — ראה: הילגרט, עמ' 45-7; כהן, עמ' 201-205, ושם הפניות ביבליוגרפיות.

6 ראה: כהן, עמ' 201-202 והערה 5.

משמאל: רמון לול לומד ערבית מעבדו המורי; מימין: רמון לול מתכתש עם עבדו בענייני אמונה; מיניאטורה מן המאה ה־14; הספרייה הפרובינציאלית בבאדן

סוחרים בני שלוש הדתות — נוצרים, יהודים ומוסלמים — עוסקים במסחר זה עם זה ונוסעים יחדיו באניות למחוזות מסחר; ועל סיפון האנייה, ובנמלים, הם משוחחים על אמונתם.

לסוחרים המתווכחים הציע רמון לול שישה טיעונים, שבאמצעותם ניתן, לדעתו, להוכיח את עדיפותה המוחלטת של הנצרות באופן הגיוני ובדרך שווה לכל נפש — גם לנפשם של חילונים, רוכלים וסוחרים. בולט מאד בספרון זה ניסיונו של המחבר לקצר ולפשט את ההוכחות המסובכות שפיתח בחיבורים אחרים. היה ידוע לו בוודאי, כי הוויכוחים בנמלים ועל סיפון אניות אינם מתוכננים; הם אקראיים ועשויים להסתיים בחטף, כדרך שהתחילו, כאשר ענייני המסחר והעסקים דוחקים הצדה את ענייני האמונה. יתר על כן, המתווכחים שאליהם פונה החיבור הם אנשים חסרי השכלה תיאולוגית מסודרת, ויש להציג בפניהם את הדברים בדרך הבהירה והפשטה ביותר.

לא נעסוק כאן בתוכנם של הטיעונים שהציע רמון לול. אותנו מעניינת הפתיחה לחיבורו, משום שהיא משרטטת בצבעים בהירים תמונה יס־תיכונית טיפוסית לימי־הביניים, שבה סוחרים בני אמונות שונות משוחחים אלה עם אלה על ענייני אמונתם. מאחר שימי־הביניים הם עידן של אמונה, הרי אין בעובדה זו כשלעצמה כדי להפתיע.

ב. גויללמו אלפאקיננו

רמון לול אמנם איננו מספר מה נהגו לומר זה לזה הסוחרים המתווכחים; עניינו היה ללמד אותם מה שומה עליהם לומר. אולם בידינו עדויות מאלפות על ויכוחים ים-תיכוניים כגון אלה שהטרידו את מנוחתו, ועדויות אלה מספרות לא רק על עצם עובדת קיומו של הוויכוח — אלא אף על נסיבותיו ותוכן הדברים שנאמרו בו. העדות הראשונה בין אלה קודמת הרבה לחיבורו של רמון לול. היא מקופלת בין דפי הקלף של כתב־יד מגנואה, מן המאה ה־13, השמור בספריית האוניברסיטה של גנואה.⁷ החיבור הוא אנונימי, ומסופר בו על ויכוח שערך אזרח גנואי ושמו גויללמו אלפאקיננו (Guglielmo Alfachino) עם יהודי ושמו אברהם, בשנת 1179 בעיר סאוטה (Ceuta) — עיר נמל חשובה על חוף מארוקו של היום. החיבור מביא דיאלוג, או ליתר דיוק — שאלות שהציג אברהם היהודי ותשובות שהשיב לו אלפאקיננו הנוצרי. במהלך הוויכוח נתן היהודי ביטוי להתפעלותו מן הידענות של הנוצרי, ובסופו אף הביע את רצונו להתנצר. נביא את הדברים כלשונם:

על כך אמר היהודי: אכן מאמין אני, כי בא המשיח וכל אשר התנבאו הנביאים נתמלא, ומודה אני, כי נוצחתי ובנפש חפצה רוצה אני להעשות נוצרי ולהיטבל.

ענה אלפאקיננו: הנה שני פרסביטרים בכנסיית אלוהים נכונים לעשות זאת. מיד תוכל לקיים את אשר הבטחת.

אמר היהודי: בנפש חפצה הייתי עושה וממלא זאת אילמלא פוחד הייתי. כי המוסלמים הללו רעים וגרועים הם עד מאוד, ואם במקרה ידעו על כך, הן אנו הן אתם נהיה נתונים בסכנת מוות, וזאת אינני רוצה שיקרה בגללי בשום פנים ואופן [---]

ולאחר הדברים הללו, עלה באנייה גנואית עם בניו אחיו ואחיותיו ושאריו, והלך לירושלים, ובשם ישו נטבל בנהר הירדן, בחסדו של זה החי ומולך עם האב ורוח הקודש, אלוהים לעולמי עולמים, אמן.⁸

כך מגיע ויכוח סאוטה לסיומו הדראמטי: היהודי אברהם, שנשתכנע באמיתות דבריו של אלפאקיננו, מפליג עם כל בני משפחתו ושאריו באנייה גנואית ההולכת לירושלים — ונטבל בירדן, במקום שנטבל בו ישו עצמו. השנה היא כאמור 1179, שמונה שנים קודם שנפלה ממלכת ירושלים הצלבנית בידי של צלאח-א-דין, והמקומות הקדושים נתונים עדיין בשלטון נוצרי. היהודי עוזב לפיכך את סאוטה המוסלמית והולך אל ארץ הקודש הנוצרית, וכשם שאיש גנואה הִבִּיאָו להכרה באמת

7 ראה: כתב־יד גנואה. מהדורה ביקורתית של חיבור זה עומדת לראות אור. ראה: לימור, טקסטים. תיאור קצר של החיבור הובא אצל לימור, ויכוח, א, עמ' 30-34; 159-164.

8 כ"י גנואה, עמ' 37-40.

הנוצרית, כך מביאה אותו אניית מסחר מגנואה אל תוצאותיה ההכרחיות של הכרה זו. סאוטה, אשר בה ניהל אלפאקינו את הוויכוח שלו, היתה נתונה באותה עת בשלטון המואחידון, שנתפרסמו בקנאותם ובעוינותם ליהדות ולנצרות כאחת. שתי הדתות היו אסורות, קיומם של בתי כנסת וכנסיות נאסר מכול וכול, ובפני מאמיניהן הועמדה הבחירה בין אסלאם למוות. לאחר הכיבוש עזבה מרבית האוכלוסייה הנוצרית את צפון-אפריקה ופנתה לספרד הנוצרית, ואילו הקהילה היהודית שם המירה ברובה את דתה, לפחות למראית עין. ההשגחה על המומרים היתה קפדנית במיוחד, וילדיהם נלקחו מבתיהם על מנת לקבל חינוך מוסלמי קפדני. עם זאת, למרות האיסור הרשמי, נתקיימו במרוצת מרבית התקופה חיים יהודיים בצפון-אפריקה, גם אם היה זה קיום רופף שעיקרו בסתר.⁹

אלא שהאיסור על קיומן של דתות אחרות לא פגע במסחר של צפון-אפריקה עם אירופה, והשלטונות אף עודדו מסחר זה, ובעיקר עם ערי הנמל של איטליה. סדרי המסחר נקבעו בהסכמים ובאמנות, וסוחרי גנואה ופיזה עמדו בקשרים הדוקים עם ערי הנמל של צפון-אפריקה. בין ערים אלה היתה סאוטה הנמל הפעיל ביותר באותם ימים. בקרטולר הפרגמנטארי של הנוטריון הגנואי אוברטו סקריבה דה מרקטו (Oberto Scriba de Mercato) מצויים שישה חוזים הנוגעים למסחר עם סאוטה שנערכו בשנת 1179, השנה שנערך בה הוויכוח של אלפאקינו.¹⁰ בערי הנמל של צפון-אפריקה היו לסוחרים האיטלקים מעין מובלעות בעלות חסינות, שנתקראו 'פונדוק' (fondouk). גם ליהודים הנסתרים היו קשרים עם פונדקים אלה. אילו התנהל בסאוטה ויכוח בין סוחר גנואי לבין יהודי מקומי, היה עשוי הוויכוח להתנהל בפונדק כזה. מן הראוי להביא לכאן תשובה של הרמב"ם, המוסיפה נופך למידע על המפגשים בין בני דתות שונות שהתנהלו שם: 'ומעשים בכל יום, (ש)סוחרים עמי הארץ בכל ארצות המערב יבשלו האוכל בפונדקאות, ומשגיחין בהם הגויים כדי להזיקם ולהטרף להם הקדירות [...]'.¹¹ ההבדלים הגלויים לעין באורחות החיים ובמנהגים היו נושא מחלוקת מרכזי בוויכוחים עממיים.¹² הטרפת מזונם של יהודים בפונדקים, לצד היותה פעולה קנטרנית, היתה בוודאי גם סוג וולגארי של פולמוס דתי.

ויכוח סאוטה התנהל אפוא בתנאים מעניינים במיוחד. הוא נערך על קרקע מוסלמית, דהיינו במקום שבו היו היהודים והנוצרים כאחד מיעוט, וחייבים היו לקיים דתם בסתר. אין כלל להעלות על הדעת ויכוח דתי פומבי וגלוי בין נוצרי ליהודי

9 שורר ויכוח לגבי חומרת רדיפות היהודים בתקופת שלטון המואחידון. ראה: קורקוס (יש להזהיר, כי גישתו של מחבר זה, המנסה להדגיש את מידת ההרמוניה ששררה בין השלטונות המוסלמיים ליהודים, שנויה במחלוקת). ראה גם הירשברג, א; ולאחרונה מאמרו של בן ששון. לצד 9 חוזים הנוגעים לסיציליה, 6 לסרדיניה, 5 לבוגייה, 4 לקונסטנטינופול. ראה: אבולעפיה, עמ' 154.

11 רמב"ם, תשובה קמג, עמ' 274.

12 ראה: לימור, ויכוח, א, עמ' 103; 154-155.

תחת שלטון המואחידון. על רקע זה נקל להבין את חששו של היהודי, שהשתכנע מנימוקיו של אלפאקינו, להתנצר בארץ מוסלמית, ואת דבריו, כי 'המוסלמים הללו רעים וגרוועים הם עד מאד, ואם במקרה ידעו על כך הן אנו הן אתם נהיה נתונים בסכנת מוות [...]'. האסלאם אוסר על מעבר מדת לדת — אלא לאסלאם בלבד.¹³ גם אם במקומות אחרים, ובתקופות אחרות, היו עשויים השלטונות המוסלמים להעלים עין מוויכוח יהודי-נוצרי כזה ומהמרת דתו של היהודי — בוודאי שלא כך היה בסאוטה שבשלטון המואחידון. דבריו אלה של היהודי משקפים אפוא את תנאי חייהם של המיעוטים הדתיים בצפון-אפריקה של אותם ימים.

מאחר שכתב-היד הנזכר הוא עדות יחידה לוויכוח המתואר בו, חשוב לספר, כי גויללמו אלפאקינו, גיבורו של אותו ויכוח, איננו רק דמות ספרותית. כמה וכמה תעודות נוטריוניות, שרשמו ארבעה נוטריונים גנואים שונים, מלמדות על פעילותו המסחרית של סוחר בשם זה בגנואה, ובנמלי המסחר שלה, במחצית השנייה של המאה ה-12. הקדומה שבהן נושאת את התאריך 1158, והאחרונה — 1205;¹⁴ חלקן מעידות על עסקות שגויללמו אלפאקינו בעצמו היה צד להן, ובחלקן הוא שימש עד לעסקות של אחרים. בין התעודות מצויה צוואתו של אלפאקינו, שערך הנוטריון ג'ובאני סקריבה (Giovanni Scriba) באוגוסט 1158, ערב צאתו של אלפאקינו לאולטראמרה (Ultramarè).¹⁵ בתעודה שנרשמה בספטמבר 1182 בידי הנוטריון הנזכר, אוברטו סקריבה דה מרקטו, שימש גויללמו אלפאקינו עד בחוזה מסחרי הקשור ביציאה לעיר סאוטה.¹⁶ במאי 1205 רשם הנוטריון ג'ובאני די גויברטו (Giovanni di Guiberto) ארבעה חוזים מסחריים של גויללמו אלפאקינו עם אזרחים שונים בעיר, קודם צאתו של גויללמו לעסקי מסחר בסיציליה.¹⁷ תעודות אלה ואחרות — שלא נזכרו כאן — מלמדות, כי גיבורו של ויכוח סאוטה היה סוחר ידוע בעירו. הוא האריך ימים ושנים, היה בעל בית ובעל משפחה, ואת עסקיו הרבים ניהל בנמלי הים התיכון.

לוויכוח סאוטה מסגרת דראמטית וייחודית, ואולם תוכנו הפולמוסי שגרתית למדי. עיקרו של הוויכוח מוקדש לעניין המשיח, מתוך מטרה להוכיח, כי ישו היה המשיח שהנביאים נתבאו עליו. ניתוח הטיעונים שמביא אלפאקינו לעניין זה מגלה, כי הוא נשען במידה רבה ביותר על חיבורו של איזידור מסיביליה, *De fide catholica contra Iudaeos*,¹⁸ ועל פירושי המקרא של הירונימוס. הישענות זו מלמדת, כי למרות שהמאורע המתואר התרחש בסאוטה, הרי כתיבת סיפור המעשה על אודותיו נעשתה מאוחר יותר, בוודאי בגנואה, במקום שבו היו למחבר ספרים שניתן להעתיק

13 ראה: גוטיין, חברה, ב, עמ' 305.

14 ראה: לימור, ויכוח, א, עמ' 31; וביתר פירוט: לימור, טקסטים.

15 ג'ובאני סקריבה, א, עמ' 238-239.

16 *Archivio di Stato di Genova, Notai, Cart. 2, f. 1r*

17 ג'ובאני די גויברטו, עמ' 8-9, 71, 85.

18 ראה: איזידור.

מהם. חרף תוכנו השגרתי של הוויכוח, יש בו בכל זאת כמה נקודות עקרוניות הראויות לתשומת לב: הראשונה — לשונו הירודה של החיבור, מעין לאטינית קלוקלת מקומית, מושפעת מאד משפת הדיבור, הן במבנים הלשוניים והן באוצר המלים שלה. השנייה — הפופולאריות הבולטת של הוויכוח. הטיעונים שמעלה אלפאקינז כלפי היהודי פשוטים ושווים לכל נפש, ועשויים להלוים ידיעותיו של נוצרי חילוני, סוחר בן העיר, שהשכלתו המקראית והתיאולוגית אינה רבה. השלישית — הטון הנינוח שבו מדברים זה אל זה שני הצדדים לוויכוח. ויכוח סאוטה נעדר אותה תוקפנות, המאפיינת חיבורים רבים בתחום הפולמוס. ואולם מעבר לאלה, הקריאה בחיבור מלמדת, מעל לכל ספק, שאחת ממטרותיו העיקריות של המחבר היתה הצגת סגולתו המיוחדת של גויללמו אלפאקינז כמתפלמס מוכשר שאין שני לו. במהלך הוויכוח, היהודי אומר לו:

באמת מעיד אני, כי לו אפשר היה כי יתכנסו כל הנוצרים כאחד, ואת כל הדברים האלה אשר הצגתי לפניך מציג הייתי לפניהם, לא נראה לי, כי יכולים היו להשיב כה בחכמה כאשר אתה לבדך השבת לי.¹⁹

מאחר שאנו עוסקים בטיבו של האירוע ובמקומו ולא בתכנון הפולמוסיים, מן הראוי לציין, כי באורח מוזר למדי המוסלמים נעדרים מן הוויכוח כמעט לחלוטין. למרות התנאים המיוחדים שבהם נערך הוויכוח — בסתר, בעיר מוסלמית שבה הנוצרים והיהודים הם מייעוטים, תחת עינם הפקוחה של שלטונות מוסלמיים עוינים — עדיין מוצגים הנוצרים בפי אלפאקינז כדת המנצחת היחידה, והיהודים — כדת המובסת. התעלמות זו מן המסגרת המקומית המיוחדת ומכוחו של האסלאם יכולה להיות מוסברת בפער שבין סיפור המעשה לבין העלאתו על הכתב, כלומר, בין המסגרת הסיפורית של הוויכוח לבין התוכן הפולמוסי שנוצק לתוכו לאחר זמן, בעת הכתיבה: הוויכוח עצמו התנהל בסאוטה המוסלמית, אך החיבור על אודותיו נכתב בגנואה הנוצרית. המחבר האנונימי, שהעלה על הכתב את עלילות גויללמו אלפאקינז, לא היה מוטרד עוד מן הנוכחות המוסלמית, וכל שביקש להציג הוא את עליונות הדת הנוצרית.

ג. אינגטו קונטארדו

כמאה שנים לאחר כתיבתו של ויכוח סאוטה, נכתב בגנואה חיבור נוסף, המתאר אף הוא ויכוח בין נוצרי, סוחר מגנואה, לבין יהודים בעיר נמל ים־תיכונית, במאירקה בשנת 1286.²⁰ במרכזו של חיבור זה, שהיה מפורסם יותר מקודמו והגיע אלינו

19 כ"י גנואה, עמ' 35-36. ראה: לימור, פולמוס, עמ' 81-83.

20 ראה: לימור, ויכוח. מהדורה משופצת של החיבור עתידה לראות אור (לימור, טקסטים).

על ויכוחי בנינו בקטן או בחזקת

עיסקה בין שני סוחרים
בכתביד יهودי מאיטליה,
1374 בערך; לונדון, הספרייה
הבריטית

בכתביד רבים, עומד אינגטו קונטארדו (Inghetto Contardo), סוחר ידוע למדי בגנואה, ששמו נזכר בתעודות נוטריוניות ודיפלומטיות של שלהי המאה ה-13. על פי המסופר בחיבור, ניהל אינגטו כמה ויכוחים עם יהודים במאירוקה, ובכולם היתה ידו על העליונה. בסופו של דבר אף הצליח לשכנע יהודי מלומד מקאטאלוניה להתנצר, למגינת לבם של יהודי מאירוקה. לא אדון כאן בסיפור העלילה של הוויכוח, ואף לא בתכניו הפולמוסיים, למרות שיש בהם עניין רב. תחת זאת ברצוני לדלות מתוכו אמירות אגב אחדות, העוסקות כולן בנסיבות עריכתם של הוויכוחים של אינגטו, ובעיקר במקומות שבהם נערכו. אמירות אלה מעשירות את תמונת הוויכוחים הים-תיכוניים ומעבות אותה.

בתמונת הפתיחה של ויכוח מאירוקה ניגש יהודי, המכונה 'רבי', אל סוחר גנואה בלוג'יה (Loggia) הגנואית של מאירוקה, ומקניט אותם על שהם אוכלים מאכלים האסורים בתורה. הסוחרים, שאינם יודעים מה להשיב, אומרים לו, כי הוא מעז לדבר כך, משום שהוא רואה שאינגטו קונטארדו איננו נמצא עמם, שהרי פעם כבר התווכח עם אינגטו זה ולא יכול לו. עוד הם מדברים ואינגטו בא ללוג'יה, ואז מתחיל הוויכוח עצמו.²¹ לפנינו הווי חיים של סוחרים בני דתות שונות, הנפגשים לשם מסחר, ואגב כך מתווכחים על אמונתם. מן הפתיחה האמורה ניתן ללמוד בפרוש, שהוויכוח המתואר איננו אלא אחד מסדרה של ויכוחים. לאחר שאינגטו גובר בוויכוח על אותו 'רבי', מחליטים הצדדים לצרף לוויכוח מאגיסטר יהודי, ועתה מתנהל הוויכוח בביתו

21 ראה: לימור, ויכוח, ב, עמ' 1-2.

של אותו מאגיסטר, משה דוד שמו.²² גם במערכה זו גובר אינגטו. במהלך מערכה זו שואל היהודי המכונה 'רבי' את אינגטו לפירוש הפסוק מירמיהו 'בימיו תושע יהודה וישראל ישכן לבטח' (ירמיהו כג:ו). זה נוסח שאלתו: 'אתה אמרת לי באנייה לפורטום פינום (Portum Pinum), כי יהודה בשפתנו פירושו "מודה", ונכון הדבר. מדוע אם כן אין להבין כאן "יהודה" כ"מודה"?'²³ פורטום פינום הוא, ככל הנראה, פורטו פי (Porto Pi), נמל בחוף הדרומי של מאיורקה, שהיה בעל חשיבות מסחרית בימי הביניים. כפי שניתן להבין מדברי היהודי, הפליגו פעם הוא ואינגטו יחדיו באנייה לנמל זה, ודרך דנו במשמעות השם 'יהודה'.

בהמשך הוויכוח משתאים היהודים לנוכח כישורו הרטורי של אינגטו ולנוכח יכולתו להציג דברים ולקשטם, והם שואלים אותו אם היה אי פעם נזיר פרנציסקני או דומיניקני או איש כהונה, ומניין לו כל הדברים הללו שהוא אומר. על כך משיב אינגטו בדברים הבאים:

לא איש כהונה אני ומעולם לא הייתי, ואף נזיר כלשהו מעולם לא הייתי, אלא סוחר אני. אך דברים אלה שאני יודע למדתי מן היהודים ובחסד אלוהים המשיח אדוננו ישו כריסטוס. ואכן אומר אני לכם, כי בשעתו התווכחתי עם יהודים רבים, ובמיוחד בפרובינציה ובאלכסנדריה של מצרים [...].²⁴

בהמשך דבריו, אינגטו אף מוסר כינויים של כמה מן היהודים שעמם התווכח; מכאן שלא רק מאיורקה, אלא גם נמלים אחרים, שבהם היה אינגטו לצורך עסקיו (אלכסנדריה ונמלי פרובאנס) – כולם שימשו לו במה לוויכוח.²⁵

לאחר שגובר אינגטו על היהודים גם במערכה זו, בא למאיורקה יהודי מקאטאלוניה. כשהוא שומע על ידענותו של אינגטו, הוא מחליט להתווכח אתו. הוא הולך לחפש אותו בלוג'יה הגנואית, ושם אומרים לו, כי אינגטו יצא אל מחוץ לעיר יחד עם הסוחרים האחרים כדי להעביר סחורות. היהודי הולך בעקבותיו, וכשהוא מוצא אותו, הוא מבקש לשאול אותו בענייני אמונה. כאשר מתארכות שאלותיו וסבלנותו של אינגטו מתקצרת, הסוחרים האחרים מתערבים ואומרים: 'בשם אלוהים, הבה ונשמע אותו ונלך לשבת. טוב להאזין לו'.²⁶ והיהודי אכן שואל, ואינגטו אכן עונה, וכל הסוחרים הגנואים יושבים ומאזינים, וכל זאת אגב העמסת הסחורות. בסופו של דבר משתכנע היהודי ומביע את רצונו להתנצר. זהו שיאו הדראמטי של ויכוח מאיורקה, אך לא סופו. עוד כמה ויכוחים ניהל אינגטו עם

22 ראה: לימור, ויכוח, ב, עמ' 10.

23 לימור, ויכוח, ב, עמ' 57.

24 לימור, ויכוח, ב, עמ' 74.

25 מן הראוי לציין, כי על-פי תעודה משפטית הגנוזה בארכיון העיר של גנואה, שימש בשנת 1282 אינגטו קונטארדו קונסול של הסוחרים הגנואים בעיר ניס (Nîme) אשר בפרובאנס. ראה: לימור,

ויכוח, א, עמ' 8-10.

26 לימור, ויכוח, ב, עמ' 84-85.

יהודים במאירוקה — אחד מהם, למשל, בחנות לממכר תבלינים בעיר.²⁷ כמו ויכוח סאוטה, ואף יותר ממנו, ויכוח מאירוקה מצטיין בטיעונו הפופולאריים ובטון הנינוח שלו. גם כאן נאמרים דברים רבים בשבחו של הסוחר, עד כי דומה כי זהו העניין המרכזי שלשמו נכתב החיבור. לב לבם של שני החיבורים מגנואה היא הצגתם של גויללמו אלפאקינו ואינגטו קונטארדו כסוחרים הירואיים, ידענים ובעלי כושר שכנוע; כישרונם הפולמוסי וידענותם מאדירים את שמם ואת שם גנואה עירם.²⁸ רמון לול, כשדיבר על סוחרים פשוטים שאינם יודעים להשיב על שאלותיהם של המוסלמים, בוודאי לא התכוון לגויללמו אלפאקינו ולאינגטו קונטארדו, ובכל אופן ספק רב אם קרא את החיבורים שנכתבו על אודותם, למרות שהיה בן בית בגנואה.²⁹ עם זאת, התמונה המצטיירת מן הפתיחה לחיבורו של לול היא זו העולה מחיבורי הפולמוס הגנואיים: עולם תרבותי מיוחד, שהיה קיים בנמלי הים התיכון שבו סחרו סוחרים בני שלוש הדתות — יהודים, נוצרים ומוסלמים — אלה עם אלה, ניהלו משא ומתן עסקי, ואגב כך — גם משא ומתן בענייני אמונה. לאנשים אלה היתה לשון משותפת שבה יכלו לנהל ויכוח על אמונתם, היא הלשון שבה ניהלו את עסקיהם, והיה להם גם אוצר מושגים משותף, שהיה יכול לשמש בסיס לוויכוח כזה. תפקידם של הוויכוחים האמורים היה בוודאי שונה מזה של ויכוחי הדת המפורסמים, הפומביים והרשמיים שהתנהלו לפני מלך ושרים, שאופיים היה כשל משפט יותר משל ויכות. ויכוחי האקראי, המתוארים בחיבורים שלנו, מצטיירים גם כדרך של תקשורת הדדית, סוג של הידברות בין אנשים השרויים זמן רב בכפיפה אחת ומבקשים להשיח זה עם זה ולברר את המשותף ואת המפריד ביניהם.

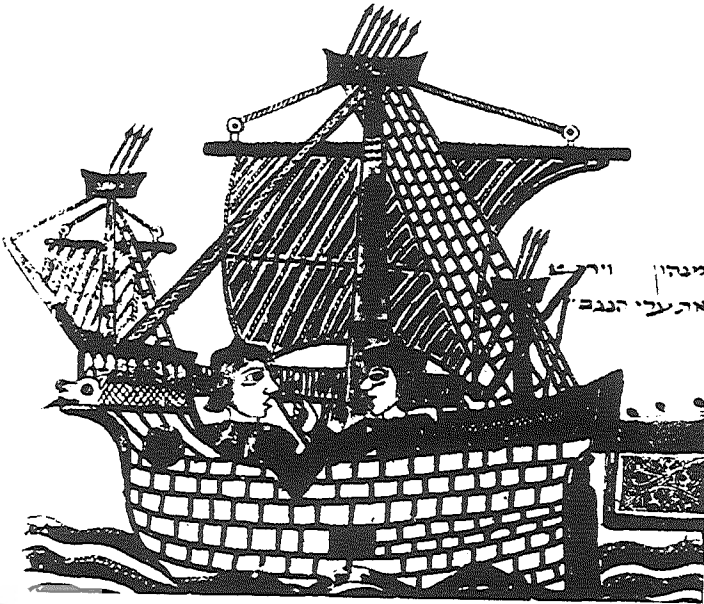
בוג'יה, סאוטה, מאירוקה, אלכסנדריה, פורטו פי, נמלי פרובאנס, גנואה עצמה — כל אלה ערים הנזכרות בשמן בעדויות שהבאנו. ויכוחים התנהלו בוודאי גם בערי מסחר ים־תיכוניות שאינן נזכרות כאן. היסטוריונים של מדע ותרבות עומדים היום על הקשר בין 'המקום' לבין אופן ההתנהגות שהוא מחייב וסוג הידע שנוצר בו.³⁰ גם כאן נשאלת השאלה, האם ניתן להצביע על הקשר בין מקום הפולמוס לבין תכנוי ואופיו? מה טיבו של ויכוח על אודות אמונה המתנהל במקומות המסחר — בנמל, בפונדק, בלוג'יה, על סיפון האנייה? הדברים דלעיל כמעט שלא נגעו בתוכנם של חיבורי הפולמוס הנדונים. עסקנו בחיבורו האמור של רמון לול ובוויכוחים של מאירוקה ושל סאוטה רק מצד הבמה שלהם, היא הבמה היס־תיכונית, ששמשה מסגרת גיאוגרפית לתוכנם הפולמוסי. עם זאת, מן הראוי להציג לפחות את שאלת הקשר שבין המסגרת לבין התוכן: האם האקראיות שבה התנהלו הוויכוחים

27 ראה: לימור, ויכוח, ב, עמ' 102-103.

28 ראה: לימור, פולמוס, עמ' 81-83.

29 על קשריו של רמון לול בגנואה — ראה: פירס, עמ' 234-241; 269.

30 ראה למשל: פוק, עמ' 239-256, ואוסף המאמרים 'The Place of Knowledge', העומד להתפרסם בגיליון קרוב של *Science in Context*.

אניה ספרדית בכתב־יד יהודי מן המאה ה־15; אוקספורד, ספריית הבודליאנה

האמורים, בנמלים ועל סיפוני אניות — מעין שקלא וטריא תיאולוגי אגב שקלא וטריא מסחרי — האם אקראיות זו הכתיבה, במידת מה, גם את תוכנם הפולמוסי? האם היא השפיעה על אופיים?

הגם שתשובה מלאה על שאלה זו מצריכה עדויות נוספות ומחקר נוסף, ניתן להצביע כבר עתה על כמה קווים בולטים בוויכוחים אלה, המסמנים את הכיוון כולו. ראשית, חיבורו של רמון לול ושני החיבורים מגנואה מלמדים על פופולאריזציה של הטיעונים התיאולוגיים: אצל לול היא מכוונת, משום שחיבורו נכתב כמעין 'דע מה שתשיב' לסוחרים ההולכים בדרך; ואילו בשני החיבורים מגנואה — הפופולאריזציה היא אותנטית. הם כתובים כדרך שסוחרים היו עשויים לדבר. יש הבדל רב בין רמת הטיעון התיאולוגי של ויכוחי הדת המפורסמים של המאה ה־13, כמו ויכוח פריז או ויכוח ברצלונה, לבין רמת הטיעון וסוג הטיעון בוויכוחים היס־תיכוניים הנדונים.³¹ שנית, בשני הוויכוחים האמורים, ובמיוחד בוויכוח מאיורקה, בולטים הכשרון הרטורי של הסוחר המתווכח, חיוניותה של לשונו ומגוון אמצעי השכנוע שבהם הוא משתמש. הסוחר אכן מגלה כשרון פולמוס טבעי, ולא לחינם הוא זוכה בתשואות מפי היהודים.³²

ולבסוף, שני החיבורים מגנואה משקפים נימה שונה מזו המוכרת לעוסקים

31 ראה: לימור, ויכוח, א, עמ' 93-152.

32 ראה: לימור, ויכוח, א, עמ' 153-158; לימור, פולמוס, עמ' 83-84.

בפולמוס הבין-דתי בגילוייו המפורסמים. ויכוח סאוטה, וויכוח מאיורקה אף יותר ממנו, מתנהלים באווירה נינוחה ופתוחה ומתוך יחס של כבוד אל הצד האחר.³³ קשה שלא לראות קשר בין המקום והתנאים שבהם נערכים הוויכוחים הללו וטיב היחסים בין הצדדים המעורבים בהם, לבין ההצעה שמציע אינגטו קונטארדו ליהודים תוך כדי הוויכוח — להתפלל עמו תפילה משותפת. לדעתו זוהי תפילה שהן מוסלמים, הן יהודים הן נוצרים יכולים לומר, מבלי לפגוע במשהו באמונתם. אביא את דבריו כלשונם:

אמר להם [ליהודים] אינגטו: 'רוצה אני, כי תאמרו תפילה אחת, אשר הן יהודים הן נוצרים הן סרצנים יכולים לומר מבלי שינגוד הדבר את תורתם'. אמרו היהודים: 'איזו תפילה היא זו? הבה ונשמע!' ענה אינגטו: 'זוהי התפילה:

אלוהי אברהם אלוהי יצחק ואלוהי יעקב, אלוהים אשר בראת את כל הדברים הנראים ואשר אינם נראים, ואשר לו כפופים הכל, אדם ובהמה, עופות השמים ודגי הים. מתחננים אנו לפניך אלוהינו ואדוננו, כי תואיל להעניק לנו את חסדך הקדוש, למען נדע ונלמד את דרך הצדק והישועה, ונתחזק ללכת בה למען ישועת נשמתינו, אמן'.³⁴

33 יש בכך חיזוק נוסף לתמונה שצייר גויטיין לגבי 'האחדות היס-תיכונית' בימי הביניים המרכזיים (אכן גויטיין עוסק בתקופה מוקדמת יותר מזו של החיבורים שלנו). למרות שסביב הים התיכון שכנו בני מדינות שונות, בני דתות שונות וגזעים שונים, עדיין שררו ביניהם יחסים מסחריים ותרבותיים צרים. ראה: גויטיין, אחדות. לעניין זה — ראה גם מאמרו של שביט.
34 לימור, ויכוח, ב, עמ' 55.

הפניות ביבליוגרפיות

- אבולעפיה
D. Abulafia, *The Two Italies, Economic Relations between the Norman Kingdom of Sicily and the Northern Communes*, Cambridge 1977, pp. 154-171.
- איזידור
Isidorus Hispalensis, *De fide catholica ex vetere et novo testamento contra Iudaeos*, *Migne Patrologia Latina* 83, c. 452-538.
- בן ששון
מ' בן ששון, 'לזהותם היהודית של אנוסים, עיון בהשתמדות בתקופת האלמוחדון, פעמים, 42 (תש"ן), עמ' 16-37.
- ג'ובאני די גויברטו
Notai Liguri del sec. XII, vol. V, *Giovanni di Guiberto (1200-1211)*, eds. M.W. Hall-Cole, H.G. Krueger, R.G. Reinert, R.L. Reynolds, Genova 1940.
- ג'ובאני סקריבה
Regesta chartarum Italiae, Il cartolare di Giovanni Scriba, eds. M. Chiaudano & M. Moresco, Roma 1935.
- גויטיין, אחדות
S.D. Goitein, 'The Unity of the Mediterranean World in the "Middle" Middle Ages', *Studia Islamica*, 12 (1960), pp. 29-42.
- גויטיין, חברה
—, *A Mediterranean Society*, Berkley and Los Angeles 1971.

- N. Daniel, *Islam and the West, The Making of an Image*, Edinburgh 1958. דניאל
- J.N. Hillgarth, *Ramon Lull and Lullism in Fourteenth-Century France*, Oxford 1971. הילגת
- ח"ז הירשברג, תולדות היהודים באפריקה הצפונית, ירושלים תשכ"ה. הירשברג
- J. Cohen, *The Friars and the Jews, The Evolution of Medieval Anti-Judaism*, Ithaca and London 1982. כהן
- Genova, Biblioteca Universitaria, A III 19. כ"י גנואה
- München, Staatsbibliothek, Cod. Lat. 10495, fol. 182r-185v. כ"י מינכן
- א' לימור, ויכוח מאיורקה 1286: מהדורה ביקורתית ומבוא, ירושלים תשמ"ה. לימור, ויכוח
- —, 'שלושה חיבורי פולמוס אנטי-יהודיים מגנואה של ימי הביניים', דברי לימור, פולמוס
- הקונגרס העולמי התשיעי למדעי היהדות, חטיבה ב, כרך 1, ירושלים תשמ"ו, עמ' 79-86. לימור, טקסטים
- Die Disputation zu Ceuta (1179) und die Disputation zu Mallorca (1286): Zwei antijüdische Schriften aus dem mittelalterlichen Genua*, hg. von Ora Limor, Monumenta Germaniae Historica, Quellen zur Geistesgeschichte des Mittelalters (forthcoming).
- 'Space, Knowledge and Power', *The Foucault Reader*, ed. by P. Rabinow, Harmondsworth 1984, pp. 239-256. פוקו
- E.A. Peers, *Ramon Lull: A Biography*, London 1926 (reprint New York 1969). פירס
- E.W. Platzeck, *Raimund Lull*, Rome 1964. פלצ'ק
- ד' קורקוס, 'לאופי יחסם של שליטי האלמוחידון ליהודים', ציון, לב (תשכ"ז), עמ' 137-160. קורקוס
- תשובות הרמב"ם, מהדיר יהושע בלאו, ירושלים 1986. רמב"ם
- Y. Shavit, 'The Mediterranean World and "Mediterraneanism": The Origins, Meaning and Application of a Geo-Cultural Notion in Israel', *Mediterranean Historical Review*, 3 (1988), pp. 96-117. שביט